

RESENZİYALAR

Elmdə həqiqət meyari ilə (Şirindil Alişanlıının "Sözün yaşamaq haqqı" kitabı haqqında)

Safura Quliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

"Sənətkar ömrünün müdriklik çığı, dağ silsiləsinin zirvə yüksəlşini xatırladır... Zirvəyə doğru qalxdıqca, təbiət də dəyişir, insanın aldığı nəfəs, ürəyinin döyüntüleri də dəyişir, eyni çıçayın fərqli, daha cəzibəli ətrini və rəngini duyursan, dağın zirvəsinə qalxdıqca dağ əzəməti, qartal qürüru ilə ağ bənövşə kövrəkliyi, "kölgədə bəslənmiş quzey qar"nın zərfliliyi ömr yolu haqqında müdriklərin danışlığı nağılı – əfsanəni xatırladır". Bu bədii lirik düşüncələr görkəmlı ədəbiyyatşunas alim Şirindil Alişanlıının "Sözün yaşamaq haqqı" kitabında (B., "Sabah", 2022) Xalq yazıçısı Elçinin 75 illik yubileyi münasibətilə yazdığı "Sənətkarın obrazı" məqaləsində yer almışdır. Kitabda alimin elmi fəaliyyətinin "müsələkə"ndə yazdığı milli bədii irlərimizin və ədəbiyyatşunaslıq elmimizin bir sıra şəxsiyyətlərinin yaradıcılıqlarını və ədəbi-nəzəri problemlərini ehət etdən məqalələri toplanmışdır. Onun bəhs etdiyi tanınmış simaların bədii, elmi irlərin ideya-falsəfi özəlliklərini müəyyənləşdirən təkzib olunmaz mühakimələri öz dolğun məzmununa, elmi siqletinə görə milli ədəbiyyat tariximizin bir sıra qaranlıq məsələlərinin dürüst öyrənilməsi üçün əhəmiyyətli və aktualdır.

Məqalələrdə tarixə çevrilmiş ədəbi yaradıcılıqların müasir dövrün ictimai-siyasi reallığıları işığında elmi dəyəri hərtərəfli açıqlanıb, "ədəbiyyatın handovarında dolanan qeyri-professionalların" səriştəsiz mülahizələri elmi həqiqət meyari ilə aydın, konkret arqumentlərlə təzkib edilir. Xüsusilə XX yüzillikdə sovet dövrünün klassik sənətkarı Səməd Vurğunun və eləcə də həmin ictimai-siyasi quruluşda yaşayış-yaratmış digər görkəmlisi sənətkarların ədəbi-bədii irsi ilə əlaqədar əsassız söz-söhbətlər cavab olaraq alım qətiyyətlə yazır: "Heç bir əsəri, ədəbi-bədii abidəni, ədəbi şəxsiyyəti, həmçinin ədəbiyyat tarixini, onu yaradınların elmi irlərini də real tarixi gerçəklilikdən ayırməq olmaz". Konkret olaraq Azərbaycanda sovet sosialist sistemi durumuna gəldikdə, müəllifin qeyd etdiyi kimi, bu dövrün ədəbi-bədii irsi barədə fikir yürüdərkən onun tamamilə fərqli mədəni-ictimai özəllikləri və siyasi-ideoloji yönümünü dərk edib, mövcud reallıqlardan çıxış etmək çox mühümdür.

Tarixi həqiqətdir ki, XX yüzilliyin əvvəllərindən qabaqcıl sosial təbəqənin rus imperializminin müstəməkəciliyinə qarşı mübarizə amalından qəfələnən yaranışına yollar açılmış müstəqil Azərbaycan cümhuriyyətinə keçid dövrünün xoş duyuğu və əməllərinə başlar-başlamaz Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının "Fəhlə-kəndli dövləti zəhmətkeş xalqın xidmatındadır!" və "Bütün dünya proletarları, birləşin!" şüurları və ordusunun hücumu ilə bölgələndirdi. Yüz ildən bəri həsrətində olduqları milli müstəqilliyo çatıb, onu tez də itirən ziyalıların ağı-bayatıları yanında iqtisadi-mədəni inkişafdan, adı insani güzərandan məhrum yoxsul xalq kütłələrinə vəd olunan "işıqlı yolların" ilk "elektrik lampaları"na (H.K.Samlı) yazılan vəsfnamələri də yer alırdı. Tarixi həqiqəti danmaq olmaz. 20-ci illərdə çoxlu iş yerləri açılır, əmək və təhsil müəssisələri, kütłəvi savadlanma kursları yaradılır, yoxsul balaları böyük imtiyazlarla təhsil alır, cəmiyyətdə sanballı məvqə qazanırdılar. Zəhmətkeş xalqın güzəranı gündən-günə yaxşılaşır, "işıqlı gələcəyə" umidi artır, ideoloji-mədəni sistemdə xoşməramlı tödbirlər həyata keçirilir, poeziya da, musiqi də "...Əcəb aq gündədir mənim Vətənim.." ovqatına kökləndirdi.

Fəhlə-kəndli sosialist dövləti, həmçinin mədəniyyətin, elmin inkişafına böyük sərmaya yatırır, kütłəvi maarif-mədəniyyət ocaqları, nəşriyyatlar, mətbuat orqanları, tərcümə mərkəzləri.

diger qarşılıqlı əlaqələr qabaqcıl başəri biliklərə yiyləlməyə yollar açırdı. Aylıq maaş, təqaüd, qonorlar, müsabiqələr, təltiflər, mükafatlar, pulsuz mənənlər, istirahət evləri, yaradıcılıq ezməyiyləri və s. v. s. v. i.a. ziyanlı təbəqənin bir qismində də dövlətə böyük rəğbət, etimad hissi yaradırdı. "XX əsr - sovet epoxası bütün naqışlıkları ilə yanaşı, post-sovet məkanında yaşanın xalqların inkişafında müstəsnə rol oynamışdır.. Sovet sivilizasiyası tarixi bir mərhələ kimi mövcud olmuşdur. Sivilizasiya anlamlını təyin edən iqtisadi, elmi, sosial-mənəvi arqumentlər sovet sivilizasiyasını da müsyyən edir". Amma ki... Görək hər kəs onun "sosializm quruculuğu" işinin faal yardımçılarından, marksist-leninçi dünyagörüşlü, "kommunist əqidəli sovet adamı" olaydı. "Milli azadlıq, müstəqillik" sözlərini yaddasından silməli, "xalq üçün, vətən üçün" şurərini qəbul edib, "müsavat" adı ilə qoşlaşan "istiqlaliyyət" xəyallarını qəlbinin dərinliklərinə gömmüş olaydı. Başqa çıxış yolu görünmürdü. Ölkənin geləcəyi perspektivində gənəşin şüaları parıldamaması da, "elektrik lampası"nın işığı zəhirdə olanı görmək üçün çoxlarını qane edirdi. Yəni 30-cu illərdə bədii ədəbiyyatımızda sovet quruluşunu, onun yaradıcılarını, tarixi günlərini tərənnüm tendensiyası səmimi idi. Gerçək yaştırların ifadəsi olub, poetik nümunələrdə yüksək pafoslu inikas olunur.

Doğrudur, ədəbi ictimai mühitdə 20-ci illərdə xüsusi məqsədlə yaradılmış "Ədəbi məhkəmələr"in, proletkultçu tənqidçilərin "ifşa kampaniyaları"nda aşkar çıxarılan "müsavat tərküntüləri". "Xırda burjuu qəliqləri" adı ilə tənqid hədəfi olanlar - həqiqətən Vətənin "milli müstəqilliyi əqidəsindən döndə bilməyənlər" də az deyildi. Dövrün, demək olar ki, əksər ziyalılarının iç dünyasında yaşanan bu əlçatıñaz amala sədaqət onların bədii əsərlərinin alt qatlarında mütəxəssislər tərəfindən onda da, indi də oxunmaqdadır. Ş.Alişanlıının "Səməd Vurğun" sənəti müasir ədəbi-ictimai reallıqlar kontekstində" məqaləsindəki bədii həqiqətlər müasir oxucuya gerçək tarixi prosesin düzgün orientasiyası üçün çox önemlidir: "Bədii düşüncədə milli özünüdürək milli istiqlal amalı alt qata köymüşdü. 28 yaşı Səməd Vurğunun 1934-cü ildə yazdığı "Azərbaycan" şeiri milli istiqlalın yeni bicimde poetik məramnaməsi, zamanımızda milli ideologiya kimi dövlət siyasətinə çevrilmiş azərbaycançılığın... ədəbi-bədii şüura çevrilməsi idi... "Vaqif" dramı keçmiş xaiqın müasir taleyi fonunda oxumaqın, görməyin, bədii dəyərləndirmənin misli-bərabəri olmayan nümunəsi, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətlərindən biridir... "Vaqif" dramında... Vaqif - Səməd Vurğun özü iddi, millətin danişan dili, xalqın müstəqillik amalının daşıyıcısı idi. "Azərbaycan" şeiri və "Vaqif" dramı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideyalarının ədəbi mətəndə ifadə olunmuş böyük tarixi missiyani icra etmiş abidələrdir". "Bədii mətnin alt qatlarında ifadə olunmuş mətbətləri şəhər etməyə mövcud siyasi reallıq imkan vermişdi" və s.

Həqiqətən, yaxın keçmişimizdə, ancaq bugündən tamamilə fərqli totalitar rejim şəraitində yaşayıb-yaranan bədii söz sənətkarlarının əsərlərini sadəcə zahiri ideya-məzmununa görə təsrih edib fikir söyləmək həmin irsən qarşı ədalətsiz mühakimələrə yol açır. Ədəbiyyatşunas alim haqlı olaraq zamanın ictimai-siyasi səciyyəsindən çıxış edib, 1920-30-cu illərdə yaşamış şair və yazıçıların klassik ənənələrdən gələn rəmzlər, simvollar, sətiraltı mənalar, yaxud zaman-məkan köçürülmələrindən istifadə etməli olduqlarına tutarlı dəlillər və nümunələrlə diqqət cəlb edir.

Ş.Alişanlı "Cəfər Cabbarlı sənəti zamanın və sənətin sinağında" məqaləsində mühitin ideya-estetiq dinamikasına bəndləyi və bəhs etdiyi bədii irsin özüllüklerinə konseptual baxışı sayəsində sovet cəmiyyətində ideoloji ziddiyətlər fonunda yazıb-yaranan böyük sənətkarın yaradıcılığında "əbədi yaşamaq haqqı verən" amilləri aşkarlayır. O, nəzərə çatdırır ki, "C.Cabbarlı Azərbaycan xalqının XX əsrin əvvəlləri tarixi mərhələsinin keçid dövrünün, yeni ictimai görüşlərin formalşmasına prosesinin mahiyyətini bütün tərəfləri ilə əks etdirir". Alim dramaturqun mövzusunu uzaq tarixi keçmişdən alıman "Od gəlini" əsərinin "çağdaş meyarların, təsəvvürlərin fonunda da öz missiyasını yerinə yetirmək əzmindədir", - deyə pyesin məhz Azərbaycanın müstəqilliyi, milli-azadlıq ideallarının təsdiqi olduğunu vurgulayır. Həmçinin "...minlərlə günahsız insanın nəhaq qanının axıldığı bir zamanda C.Cabbarlı Elxanın dilindən dünyaya dünən də, bu gün də meydan oxuyur". Bir obyektiv haqiqətə də diqqəti cəlb edir ki, C.Cabbarlinin "Sevil" pyesi dövrün ən aktual problemi - çadra əleyhinə yazılısa belə, "şəxsiyyətin cəmiyyətdə mövqeyi və yeri

kimi daha sanballı ictimai-sosial məzmun kəsb edir" və həmçinin ideyası "xalqlar dostluğunun təbliği" kimi dəyərləndirilən "1905-ci ildə" pyesinin də "mətnaltı qatları" tarixən kənardan qalıb,... malum səbəblər ucbatından şərh olunmayıb". Doğrudur, sovet dövrü ədəbiyyatşunaslığında rus imperializminin tənqid mövqeyindən olsa da, "Atan kazaklardır!" ünvaniñ çok simvolik mənali təhlillər də var idi. Ş.Alişanlıının osaslandıq və inkişaf etdirildiyi elmi həqiqətlərə dayaqlanaraq haqq veririk ki, tariximiz çox ziddiyətli bir dövrün bədii salnaməsi olan bu əbədiyyaşar sənət əsərləri günümüzdə "səhnədən və dərsliklərdən" kənardır, ancaq təsəssüf doğurur və bu gedisətə dur deməyin" vaxtı çatmayıbmı?! Məqalədə dahi dramaturqun ədəbi-tənqidli görüşləri, tərcümə yaradıcılığından da məqsədyönlü bəhs açan müəllif: "Hələ Hamletin məşhur monoloqundakı "Olum, ya ölüm". Axı həmin monoloqu ondan əvvəl də tərcümə etmişlər. Birisi "Həyat, ya matəm", ikincisi "Qəbir, ya səbr", üçüncü "Varlıq, yoxluq" yazılmışdır. O isə "ölüm" müqabilində "olum" kəşf etmişdir. Bu gün sənətin olum və ya ölüm məqamında C.Cabbarlı yaşayır, bizimlər" kimi sətiraltı mənali elmi təsəssübkeşliklə sözünü bitirir.

Kitabda ədəbi-mədəni mühitində tarixi şəxsiyyətlərə və söz sənətkarlarına qarşı birtərəflı münasibətdən narahatlı hissi xüsusi dıqqəti cəlb edir. Müxtəlif məqamlarda fərqli yozumlarla vurgulanan belə səhbi müləhizələrə münasibətdə müəllifin elmi meyari həm də vətəndaşlıq yangısı ilə müsayiət olunur. O, ürək ağrısı ilə nəzərə çatdırır ki, "Klassik ərisimiznə elə bir nümayəndəsi olmamışdır ki, son iki onilliñ əsaslandırılmış, ifrat hücumlarına məruz qalmışın. Bu məqamda ədəbiyyatşunaslığı faktının inkar üçün obivatellərə "marksist-leninç" damğası kifayət edir. Müasir ədəbiyyatşunaslığın nəzəri-metodoloji problemlərinə həsr olunmuş ciddi, adətən qeyri-ciddi, qeyri-professional səhəbtlərə Xətai, M.Ə.Sabir, M.F.Axundzadə, C.Cabbarlı, S.Vurğun, R.Rza ilə yanaşı, H.Arashı, M.F.Qasimzadə, Məmməd Arif kimi ədəbi-nəzəri fikrin nümayəndələrini də "taftış və inkar" ünvanına çevirirler".

Ədəbiyyatşunaslıq elmi sahəsində "səlahiyyətli söz sahibi" olmaq hər mütəxəssisə nəsib olmur. Başqa elmlərdən fərqli olaraq, burada bədii duyum, qavrayış, yaddaş fəhmindən savayı, bəşər sivilizasiyasının tarixi barədə şəhatli bilgi, dünya söz sənətinin bədii və elmi ərsinə bələdlik, milli ədəbi-mədəni inkişafın tarixi mərhələləri və əbədiyyaşar söz sərvətinini, eləcə də konkret dəyər verəməli və yaxud fikir söyləməli olduğun yaradıcılığın mövcud ideya-estetik sferadə on ince özüllüklerini öyrənib araşdırmaq imkanın və qabiliyyətin olmalıdır. Tədqiqat predmeti istər bir dövrün ədəbi prosesi, bir yazının yaradıcılığı, bir əsər, yaxud istər yaradıcılıq metodları, bütöv təhlil sistemi, yaxud təkcə məcazlar sistemi, qəfiyə quruluşu olsun, fərqli etməz; ədəbiyyatşunas alım obyektiñin məxsusi landşaftına bələd olmalıdır ki, hər məqamda elmi həqiqət namına vicdanla öz sözünü sahib çıxa bilsin. Əks təqdirdə alım necə inandıra bilərdi ki, "Üç min ilə yaxın tarix boyunca Yaxın Şərqdə elə mühüm bir siyasi, ictimai və mədəni hadisə göstərmək olmaz ki, onun qoyuluşunda və həllində Azərbaycan xalqının böyük rolu olmasın" (H. Arashı). Ya da necə əminliklə demək olardı ki, "İctimai fikirdə baş verən hər ovqatla klassik ərsə yanaşmaq olmaz. Füzuli nə sufidir, nə ateistdir. Füzuli orta əsrlər Şərqində mövcud olan romantik ədəbiyyatın böyük humanist nümayəndəsidir...". Yaxud "XX əsr Azərbaycan humanist fikri bütün istiqamətləri ilə bu böyük şəxsiyyətin (Səməd Vurğunun) cazibəsində olmuşdur... Səməd Vurğunun akademikliyinə ağız büzənlərə qisaca onu deyərdik ki, əvvəla, bu nəzəri ərsi öyrənmə lazımdır, özü də ədəbi-nəzəri fikrin tarixi kontekstindən..." və s. və i.a. (Ş.Alişanlı).

"Sözün yaşamaq haqqı" kitabındaki öten yüzillikdə ədəbiyyatşunaslıq elmimizin korifey alimləri Mir Cəlal, Həmid Arashı, Məmməd Cəfər, Yaşar Qarayev, Abbas Zamanov, Teymur Əhmədov və başqalarına həsr olunmuş dolğun məzmunlu məqalələrdə hər birinin elmi fəaliyyəti və şəxsiyyəti onların "milli sərvətə çəvirlən ərsində... nəyi görməli, nəyi seçməli" oriyentiri ilə işləqləndirilir. Müəllif yaradıcılığına dərindən bələd olduğu şəxsiyyətlərin elmimizin tərəqqisi və tarixində əbədiyyaşar mövqeyinə aydınlıq gatırırək əminliklə yazır: "Bu gün Azərbaycan humanitar elminin hansı səviyyədə mövcudluğundan asılı olmayaq onun çağdaş varlığı göstərilən şəxslərin elmlilik və alimlik əxlaqının ehtiva etdiyi dərslərin gözətgörünməyən inersiya ilə davamı kimi ortadadır" ("Tarixin elmi və bədii dərk"). Bu məqamda kitabda 1970-80-ci illərin qabiliyyəti mətnşunası Məryəm xanım Axundovanın gətirilən sitati da xatırlamaq yerinə düşər: "Təqdim

olanın bu əsərlərin çoxu həsr olunduğu mövzuda ilk tədqiqatlar olub, öz mürakkəbliyi ilə seçilən bir dövrün məhsullarıdır. Odur ki, bunlara bir qədər tarixi yanaşmaq, yazıldığı dövrü, ictimai-siyasi şəraiti də nəzərə almaq lazımlı gəlir".

Bəlkə kiminsə hansı biçimdə ovaçlılar deyilmiş olsa da, belə bir müqayisə fikrimə göldi ki, yaradıcılığı insan qayası və zəhməti sayısında pərvəris tapmış bağa bənzətmək olar. Sənətkar bu bağın bağbanı, əsərləri isə bağdağı ağaclardır. Əkilən toxumların növü, məkanı, zamanı, məqsəd və qulluq məqamları və s. ağacların həm boyuna-buxununa, həm də barına-bəhərinə öz naxışlarını vurur. Buna görə də bu ağacların biri digerinin eyni ola bilməsi mümkünüsüz!.. Bənzəyişləri isə lap azdan lap çoxa kimi – nə qədər desən, mütləqdir!.. Adətdir ki, bağa varan öncə oradakı gözəllikləri, bəri-bəhəri görər. Sonrası... Varanın məramına, məqsədinə, kimliyinə baxır. Ataların belə maqamlar üçün müdrik kəlamları az deyil: "Barlı ağaca daş atarlar...", həm də "Zər qadrını zərgər bilər!"..

Ş.Alişanlı, haqqında bəhs etdiyi ədəbi şəxsiyyətin yaradıcılığını bir məqalə tutumunda yığcam arasdıraraq, onun ədəbiyyatşunaslıq tariximiz üçün mühüm xidmətlərini elmi həqiqət meyari ilə əsaslandırdı təqdim edir. Məsələn, əminliklə belə nəticə çıxarı ki, "M.F.Axundovdan sonra... dünya nəzəri-estetik fikrinin dövriyyəsinə daxil olmuş Səməd Vurğunun "immanent qanunuşun inkişaf tarixinə əsaslanan, ədəbi fikrin dövrləşdirilməsi ilə bağlı konsepsiyası", Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsi, humanitar fikrin nəzəri, tarixi və müasir problemləri, bədii sənətin milli-mənəvi, fəlsəfi-estetik problemlərinə dair tədqiqatları və ümumiləşdirilmələri bu gün də aktualdır.

Yaxud müəllif C.Cabbarlı yaradıcılığının ədəbiyyat tariximizdə əvəzolunmaz mövqeyini şərh edərək yazar: "C.Cabbarının ədəbi irsi XX əsrin əvvəli ilə 20-30-cu illərin qovuşduğu və ayırtlığı məqamları özündə birləşdirməklə milli-mənəvi keçmişimizin inkişafındakı iki mərhələni bütöv bir estetik sistem kimi öyrənməyə zəmin yaradır". Həmçinin böyük sənətkarın bədii ədəbiyyatın hər üç növündə və zamanın demək olar ki, bütün əsas yaradıcılıq metodlarında kamil sənət nümunələri yaratmaqla yanaşı, ədəbi-təqnid məqalələrində də tarixi dəyəri olan mülahizələrinə diqqət calo edir. Eləcə də, 1940-80-ci illərdə humanitar fikrin öncül simaları Mir Cəlal, H.Arası, M.Cəfər, Y.Qarayev, Ş.Hüseynov, T.Bünyadov və başqalarının elmə verdikləri töhfələr dolğun, tutarlı nümunələrlə nəzərə çatdırılır. Və bu yazıldarda onların ərsinini yaşarı tərəfləri və dəyəri baradə səylənən elmi həqiqətlər polemikiyyət yər qoymur. Müəllifin humanitar elmlərin müxtəlif sahələrinə ehtiva edən bu görkəmli alımları bir araya getirən vahid kriteriyası da mövcuddur. Onun düşüncəsinə görə, "Ədəbi fikir adamı, onun fəaliyyəti o zaman ictimai yaddaşa çevrilir ki, onun ruhunda vətəndaşlıq hər şeydən üstün olur". Həqiqətən, sovet dönenində yaşayıb-yaratdıqlarına baxmayaraq, bu şəxsiyyətlər bütün varlıqları ilə doğma Vətənin təbii-mədəni sərvətlərinə bağlı olmuş, xalqın mənəvi-əxlaqi kökündən pöhrələnilə boy atmışlar. Xoşbəxtlikdən Ş.Alişanlı həm də müəllimləri olmuş, yaxud yaxın ünsiyyət bağladığı bu müdrik insanların xarakter özəlliklərini həssaslıqla müşahidə edib təsirlənmiş, hər məqaləsinin sonunda dərin rəğbat oyadan canlı obrazlarını yaratmışdır. Belə ki, professor M.C.Paşayev haqqında ciddi elmi ümumiləşdirmələrdən sonra: "Filoloji fakültədə təhsil almış hər tələbə öz ailəsinə, işlədiyi kollektivə, dərs dediyi sınıf oraqlarına Mir Cəlal müəllimin sadəlik və paklıq işiğindən pay aparmışdır" qeydi alım haqqında xoş tövəsürat yaradır. Həm də günümüzün neqativ reallliqları içində bəzi müəllimlər ətrafindakı söz-söhəbətin təsirilə ünvanına yetişəcəyinə əminliklə mənali bir mesaj kimi səslənir. Görkəmli şərqşünas alım Həmid Araslını o, yaddaşlara belə həkk edir: "O, həm auditoriyada müəllimlik etmiş, həm də klassik filologiya sahəsində məktəb yaratmışdır. Məğrur, təmkinli, xeyirxah, milli ziyanlıya mənsub hər nə varsa, ona da məxsus idi".

Ş.Alişanlı əmək fəaliyyətində başladığı Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin müdürü M.C.Cəfərova hər etdiyi "Sən kim unudar" adlı məqaləsində alımın klassik bədii irs haqqında nəzəri konsepsiyaları, nəzəri-estetik fikrin tarixilik kontekstində dinamikası ilə bağlı görüşlərindən və s. ətraflı bəhs edir. Yazısını onun xarakter cizgiləri canlandırılan unudulmaz obrazı ilə tamamlayıb: "Akademik Məmməd Cəfər öz tələbələrinin yaddaşında sadəlik və müdriklik mücəssəməsi kimi qalıb. Heç vaxt imzasının altında

onun elmi-təşkilati statusunu təsdiq edən sözə rast galmadı. "Məmməd Cəfər" - bu iki söz bütün titillərin akademikliyini ehtiva etdiyi məzmdurdan da yüksək idi. Onun şəxsiyyətinin və elminin döşələri bu gün də yaşayır". Və ya "Sabırşunaslıqın banilərindən olan Abbas Zamanovun yarıməsrlik elmi fəaliyyətinə alımın bu xarakter cizgiləri ilə ruh verilir: "Mərdlik, cəsarət simvolu kimi müasirlərinin etimad göstərdiyi köhnə kişilərdən idi".

Həyətdə mənəvi-əxlaqi kökü, qayğısı və zəhməti ilə pərvəris tapıldığı doğmalarına və elmi fəaliyyətində dərs alıb püxtələşdiyi ustادlarına dərin ehtiram və rəğbat hissi Ş.Alişanlının, demək olar ki, bütün yazılarında yer almışdır. Xüsusiəl "ədəbiyyatşunaslıq elmimizin nadir şəxsiyyətlərindən birinə – Yaşar Qarayevə həsr olunmuş "Yaxından və uzaqdan" məqaləsində "ədəbi ünvanı Azərbaycanda yaratdığı elm, əxlaq və saflıq məktəbi olan" "misilsiz bir yaradıcı" insanın elmi və ictimai fəaliyyəti əhatə olunmuş və təkrarsız obrazı canlandırılmışdır.

Həm müəllifin tədqiqatı obyektini dərindən mənimşəyərək təqdim etdiyi materiala elmi meyarla dəyər vermək qabiliyyəti, həm də onilliklərə yaxın ünsiyyətdə olduğu mənəvi-əxlaqi mükəmməliliyinə və intellektual düşüncəsinə heyrən kəsildiyi ustadın münasibətindəki istilil və səmimiyyət məqaləni xeyli oxunaqlı etmişdir. Ş.Alişanlının Yaşar Qarayev yaradıcılığı barədə beynəlxalq ədəbiyyatşunaslıq elmı müstəvisində müasir ədəbi-nəzəri səviyyədən yürüdüyü müləhizələr həm də müəllifinin elmi biliklərinin dərinliyinə, əhatəliyinə dəlalət edir. O, qohrəmanın ədəbiyyatımızın tarixindəki mövqeyini belə təqdim edir: "Respublikada humanitar düşüncəni yeni istiqamətə yönəldən... bir alim və ictimai xadim kimi... Yaşar Qarayev imzası ədəbiyyatşunaslıq, ədəbi təqnid, ədəbiyyat tarixçiliyi, teatrşunaslıq, estetika və nəhayət... humanitar elmlərin nəzəri-metodoloji problemlərini əhatə edir".

Ş.Alişanlı Y.Qarayevin Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığında xidmətlərinə dəyər verərkən, onun nəzəriyyə sahəsindəki araşdırımları, yaradıcılıq kateqoriyasının tədqiqi, realizmin daxili tipologiyası və tarixi təkamül prosesini, onun tiplərinin növbələşməsi ilə ictimai-siyasi hadisələr arasındaki qanunağınluqları və s. xüsusi nəzərə çatdırır. Hələ universitetin Filoloji fakülətində oxuyarkən böyük qardaşı, görkəmli şair Hüseyin Kürdələyin yaxın dostu Yaşar Qarayevin elmi yaradıcılıq uğurlarının şahidi olmuş, qələmindən çıxan bütün yazılarını böyük maraqla izleyə bilmışdır. Buna görə də başqalarının "ədəbiyyat filosofu", "elmimizin möctəzəsi", "təqnidimizin şairi" kimi epitetlərinə o da öz təriflərini əlavə edir: "xarakter etibarılə romantik". "yüksek ziyalılıq, yüksək vətəndaşlıq", "elm və əxlaqi kamillik" nümunəsi və s. Məqaləni oxuduqca ədəbiyyatşunaslıq elmının nəzəri-tarixi problemlərinin tədqiqində yeni istiqamətlər açan bu "fenomenal alımın" yaradıcılığı fəlsəfi-estetik məzmununu və məntiqi mənalılığı ilə diqqətə çatdırır, təfəkkürü qidalandırır və düşündürür: "Milli ictimai fikrimizdə, elmi vədən və əxlaqımızda, yüksək ziyanlı ünsiyyətdə bənzərsiz intellekti ilə dərhal seçilən". Yaşar Qarayevin elmi analitik gücünə və zamanında hər qaranlıq, mübahisəli ədəbi-nəzəri, elmi-tarixi məsələlərə aydınlıq göstirmək qüdrətini vurğulayaraq qeyd edir: "Yaşar müəllimin son tədqiqatları milli tarixi dəyərləri yenidən qiymətləndirməyin metodoloji çətinliklərinə cavab kimi yazılmışdı. O, milli tərəqqini ənənənin davamı və inkişafında görür və haqlı olaraq yazırı: "Ədəbiyyat tarixini yenidən yazmağı – onu hər yeni dövrün ideologiyası ilə və hər dəfə yenidən təftiş kimi başa düşmək olmaz".

Yaşar Qarayevin 1990-ci ildən sonra milli müstəqillik illərində fəaliyyətinin başlıca aspektləri azərbaycanlılığın bütün humanitar düşüncədə geniş vüsət tapması və Azərbaycanı, onun qədim ədəbi-mədəni ərsini dünyada tanıtması oldu. "Uzun illər yasaq edilmiş orta Türk, müsəlman mənəvi dəyərlərini və mühacirət ədəbiyyatını ədəbi-ictimai dövriyyəyə götirməkdə onun bir alım, elm təşkilatçısı kimi müstəsna xidmətləri vardır".

Bütün bunlarla yanaşı, Yaşar müəllimin şəxsiyyətinə aid müəllifin "yaddaş kitabı"ndan fragmentlərlə yaşarlı müləhizələri elmimizin yüksək səviyyəli alımının təkarolunmaz obrazını canlandırır: "Yaşar müəllim təkcə böyük elmi ideyaları ilə deyil, müdrik həyat fəlsəfəsi ilə də tərbiyə edirdi, öz ətrafində məişət qayğılarından ucada durmağa sövq edən psixoloji bir ovqat yaradırdı". "Yaşar müəllim mənim tanıdığım nadir şəxsiyyətlərdən idi ki, ... elmi və hayatı vərdişləri eyni biçimdə idi. O, necə düşünürdüsə, elə də yazırı, elə də danışırı. Həyatın, məişətin

adiliklərində də gözəllik, zərflilik göründü. Hamimizin müşahidə etdiyimiz görüntülərdə heç kimin gözləmədiyi bir mənə, əxlaqi-ictimai tutum tapirdi". "Yaşar müəllimin bənzərsiz təfəkkür tərzi onun rəsmi görüşlərdə, qəbullarda və döst məclislərindəki çıxışlarına, avtoqraflarının məzmununa heyətəmiz bir fərdilik baxış edirdi". Məqalədə Ş. Alişanlı onun "Elm və həyat" jurnalının 40 illiliyini münasibatlı yazdıqı təbrikdən bir nümunə gətirir.

Elmi-ictimai mühitdəki yüksək mövqeyi müqabilində "təvəzökarlıq mücəssəməsi" olan Yaşar Qarayev ilə 35 ilə yaxın bir institutda işləmək və onu yaxından müşahidə etmək səadəti nəsib olmuş birisi kimi, Ş. Alişanlının unudulmaz alimimizin obrazını belə həssaslıq, qayğı və məhəbbətlə yaratdıqına görə, içimdə ona dərin minnədarlıq duyğusu yaşadı. Yaxşı yadimdadır ki, institutumuzun direktoru işlədiyi müddətdə (1987-2002) Yaşar müəllimin sədrlik etdiyi müxtalif məqsədlı yığıncaqlarda, Elmi Şura və konfranslarda forqlı mövzularda danışarkən nitqində işlədiyi bəddi möqayisələr, parallellər, bənzətmələrin estetik-poetik gözəlliyyinə heyran kəsilir və hər dəfə bədəhatən şifahi söylənən bu misilsiz bəddi biçimli, dərin mənəli və dolğun mazmunku nitqin heç kim tərəfdən yazıya alımadığı üçün yaddaşlardan silinib yox olacaqına, itib-batacağına çox heyif siləndirdim. Ümid edirdim ki, yəqin, arxivində bu çıxışlar üçün yazdıqı müyyən qeydlər qalır və nə vaxtsa bu təkrarsız elmi-bəddi-fəlsəfi natiqlik inciləri çap olunacaq. Ancaq vaxtsız xəstəliyi və vəfatından sonra ailəsinin evi təmir üçün boşaltıldıqları zaman onun çox qiymətli kitabxanası və arxivinin istifadəsi mümkün olmayan harasa daşındığı xəbərinə bütün onu tanıyanlar kimi mən də çox təcəssüfləndim. Ağır xəstəliyi müddətində həmişə yanında olan, xəstəxanaya və evinə mütəmadi gedib-gələn Şirindil müəllimin də sərsintisi çox güclü idi. Cənki əmin idi ki, orada Yaşar müəllimin çap etdirməyə heç vaxt tələsmədiyi elmi tədqiqatlarından savayı, çox qiymətli bəddi əsərləri, xüsusiət gənc yaşlarından arabir yazdıqı şeir və hekayələri, esse və aforizmlərin əlyazmaları da var idi. Ustadının arxivindəki çap etdirmədiyi əlyazmalarını səliqəyə salıb nəşr etmək istəyini həyata keçirə bilməsə də, ruhdan düşmədi. Elmimizin bu "nadir fenomeni"nin çap olunmuş məqalələrini, kirlil əlibasında olan kitablarını toplayıb, qədrşünaslıqla latin qrafikası ilə 5 cilddə yüksək keyfiyyətlə elmi nəşrini təşkil etdi. Əlavə olaraq, Yaşar Qarayev haqqında məqalələri və xatirələri da toplayıb, nəfis bir kitab halında nəşr etdi.

Ancaq nə edəsən ki... "Zaman keçidcə Yaşar müəllimin yeri daha çox görünür. Bənzərsiz söz, bənzərsiz işləsləri, bənzərsiz ünsiyət fəlsəfəsi. Bunlar üçün çox darixüşəq...".

Məqalə bəslə kövrək duyularla bitsə də, Ş. Alişanlının böyük məhəbbətlə yaratdığı bənzərsiz həqiqi alim obrazı Yaşar Qarayevin xatirəsinin əbədiləşməsi yolunda gördüyü nəşr işləri ilə yanaşı, sanballı bir elmi abidədir.

Bu yazıda gətirilən sitatların çoxluğuna görə, haqqına girdiyim üçün müəllifdən üzr istəyirəm. Oxicularla isə orta əsrlərdən tutmuş bu günümüzədək bəddi söz xəzinəmizin müxtalif polemik elmi-nəzəri problemlərinə: ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi, Azərbaycan renessansı, yaradıcılıq metodları, ədəbi-nəzəri meyarlar, ədəbi demokratizmə məsuliyyətsiz hallar, müasir ədəbi-təqnid, zamanımızdakı təqnidçi tiplərinə (... "muzdur təqnidçilər...") dair malumatlanmaq, həm də ziqzaqlı həyat dolaylarında mənəvi-əxlaqi cəhətdən zənginləşmək üçün bu kitabı oxumağı tövsiyə edərdim. Cənki məqalə həcmində sığmadığına görə orada yet almış "Sənətkarın yaşamasaq haqqı" məqaləsində görkəmli Xalq yəzici İlyas Əfəndiyev yaradıcılığına müstəqillik dövrünün siyasi-ideoloji prizmasından yiğicən ekskurs ("... XX əsrin ədəbi-tarixi tərəqqisində xüsusi rolu ilə yanaşı, bu əsərləri bu gün sevdirən, yaşıdan onların yaşadıqı milli mənəvi-əxlaqi tutundur, yaxud Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin mövcud durumla bağlı həyəcanlarını inikas edən, 1950-ci illərdə yazılmış")

*Qifil altındadır ürəklərimiz,
Axı qifil hara, azadlıq hara?
Nadir əlacımız, bəs neyləyək biz?
Hardan açar tapaq bu qifillərə?*

- kimi ictimai-əxlaqi ideallara sədaqət ruhu yaradılğının təhlili ("Xalqın taleyi ilə bağlı elə hadisə, məqam yoxdur ki, şair ona biganə qalsın"; "Böyük sənət zirvəsindən təcəssümüն tapmış ictimai-əxlaqi ideallar daim yaşayır, yeni nəsillərin milli yaddaşının, bəddi dünyagörüşünün korşalmasına aman vermir."); "Xalqın, millətin taleyi naminə vətəndaş mövqeli" Xalq yəzicişi Elçin haqqında "cəmiyyətdə gedən sosial korroziyanın" ictimai köklərinin təhlili verilən "Sənətkarın obrazı" ("Güclü vətəndaşlıq hissi ilə nəzəri-estetik səviyyənin müasirliyi Elçinin tənqiddə axtdığı əsas keyfiyyətdir; "Ömrü xalqın ömrü olan" professor Qəzənfər Paşayevin yaradıcılığının geniş palitrası verilən "Kərkük sevdalı filolog" və "Düzqırıxlidan başlanan yol" məqalələri ("Onun ünsiyət, yaşam fəlsəfəsinin mayasında xalq müdrikliliyindən gələn sadəlik, döyümlülük, uzaqgörənlük dayanır... Onun cild-cild kitablarını yaşadacaq bir meyar var: vətəndaşlıq"; "Yaddaşın vətəndaşlıq tutumu" (Professor Şirməmməd Hüseynov haqqında: "Bir anlıq məni qəribə bir hiss bürüdü: onun yaddaşını necə və hara köçürməli? Min təəssüf ki, buna nail olmaq üçün elmin imkanları hələ məhduddur; "Şərəflü ömrür yolu" (Professor Teymur Əhmədov); "Tarixin elmi və bəddi dərki" (AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Bünyadov) və s. yazıldan da xeyli mənəvi, elmi, estetik qida alacaq, şüurunuz həqiqətpərəstlik, vətəndaşlıq, milli qürur hissələrinə köklənəcəkdir. Bu məqalələrdə müəllifin yaxşı bələd olduğu tarixi zaman kəsimlərinə, yaradıcı şəxsiyyətinə, elmi, bəddi ərsimlərin problemlərinə, müasir dövrün ədəbi-ictimai gerçəkliliklərinə onun öz baxışı, dərki, duymunu, deməyə həqiqət meyarlı sözü kifayət qədərdir. Və analitik yanaşma, dəyərləndirmə kriteriyası o qədər dürüst, viedanlı və əndazəlidir ki, polemikliyimkansız dərcədədir.

Ş. Alişanlının elmi üslublu lakonikliyi, mənə-məzmun dolğunluğu, mühakiməsinin dəqiq ifadəliliyi və səmimiyyəti ilə özümlüdür və rəğbat oyadır. Kitabda məqalələrin hər biri, haqqında bəhs olunan şəxsiyyətin yaradıcılığı barədə dolğun, sahib elmi mənbə olmaqla yanaşı, həm də müəllifinin mənəvi yaddaşının bir çox qıçılcımlarından işiq, hərarət saçılığı üçün pozitiv dalgalıdır, xoş duyğular oyadır. Hələ xalqın sevimli şairi Hüseyn Arifi xatirədə canlandıran "Gecələr harda gecələr", aşiq sənətinin "Sazın qüdrəti ilə sözün hikməti"ni qovuşdurən ustadları Aşiq Şəmsir və Aşiq Qənbər Şəmşiroğlu, Kəlbəcər ədəbi mühiti ilə bağlı verilən ədəbi, poetik bilgilərin oyadığı assosiasiyyalar və kövək duyğulu məqamlar...

Böyük məraqla oxunan yazıldarda bayaqdən bəri ciddi elmi və həyat həqiqətli sözündən, ürəyəyatılmış səhəbtindən düşüncəsinə, zəngin yaddaşına cıgır açdığını müəllifin təkrarsız obrazı "Su xəzinəsi Laçın" məqaləsində birdən-bira bütün əzəməti ilə qarşımızda boy verir. Yetmiş yaşlı böyük ədəbiyyatşunası alimimiz Şirindil Alişanlının özünü kimliyinə yaxından bələd olmaq üçün bu yazının oxumağı xüsusi məsləhət bilirəm. Doğma yurduna, daşına-torpağına munis duyğularla səslənmiş bu təsirlər müəllifin hədsiz vətən sevgisinin inikası fragmentləridir. Bəzi nümunələrə diqqət edək: "Hər daşı, hər qayası onun sakinlərinə əziz" olan Laçın şəhəri "atraf kəndləri, obaları başına yiğmişdi. Hami bir-birini tanıydı. Böyükün böyük yeri var idi, kiçiyinin kiçik. Xeyir də bir idi, dar günü də...".

"Laçında hər dağın, hər qayanın öz rəngi, öz duruşu vardı... Qayaların bağından piqqidayıb çıxan, hərəsi bir dad verən yüzlərlə şəfa qaynağının adı dillərə düşüb mahal-mahal gəzirdi..."

"Laçın başdan-başa təbiət abidəleri idi. Adamlar və təbiət elə uyuşmuşdu ki, elə bil hər ikisi yalçın bir qayanın iki parçası idi... Bu dağların təbiəti adamların xarakteri ilə uyusurdu. Sərtlik də vardi, nəciblik də! Elinə, obasına gün ağlamaq, əl tutmaq həyat vərdi idi. Su çəkdirmək, yol salmaq, körpü tikdirmək ənənəsi yaranmışdı".

Bu deyilənlərdə nə qədər böyük səmimiyyət, böyük boy-a-başa çatlığı elinə-obasına bağlılıq, saf, zəngin mənəvi mühitində pərvəriş tapıldığı doğma insanlara məhəbbət var!.. On beş ilə yaxın səbəmizin müdürü olan bu laçının yanında hər birimiz özümüzü yüksədir, layiqli aparmağı vacib bildiyimiz kimi, həmçinin həyat dolaylarında həllində aciz qaldığımız hər müşkülümüzün qapısını da bu laçının köməyi ilə aça bilmışk. Və nəinki şəbə əməkdaşlarımız, əlli ilə yaxın işlədiyi Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda onun iştir ustad həmkarları, istərsə də həmyaşıdları, yetirmələri, yaxud sadəcə qohumu, tanşı olsun, kimlərin çatın günündə

nəcibliklə köməyinə yetməyib bu laçınlı alim qardaşımız?! Etiraf etməli olanlar onlarca deyil, yüzlərldir.

Məqalələrdən birində yazar ki, hazırda "meyarlar bəzi məqamlarda subyektiv müdaxilə ilə müşayiət olunan süni şışirtmə, yersiz və əsəsiz, ironiya doğuran mübaliğəli qiymətlərlə "zəngin" olduğu" üçün həqiqi alıma dəyər verəkən həmin epitetləri işlətmək ar gelir. Bir şöbədə işlədiyimiz on beş il müddatında həm əhatəli, ədəbi, elmi-nəzəri biliklərindən faydalandığımız, həm də duyğulu-qayğılı-duzlu söz-söhbətindən mənəvi-əxlaqi varlığına dərin rəğbat bəslədiyimiz Şirindil müəllim barədə bütün mövcud tərifləri və alqışları yazmaq istəyimi üstələyərək yenə də onun öz yazılarındakı düşüncələrinə, ustadları üçün işlətdiyi həqiqət meyarlı təriflərə müraciət etməli oldum: "Mənim üçün yeganə meyar ədalət prinsipidir. Axi biza himayədarlıq edənlər, əlimizdən tutanlar heç bir təmənna güdməyiblər. Kim onlara xəyanət edirsa, bədbəxtdir"; "Onu mənə aziz, doğma edən insanhı və alimlik meyarları imiş: sadəlik, səmimilik, bütün dəyərli insanlara məxsus təvazökarlıq, gözlərində oxunan xeyirxahlıqdır..."; "...təmənnasız mənəvi dəstək, ədəbi vicedan, vətəndaş yanığı, qədirşünaslıq, nəciblik nümunəsi"; "mərdlik, cəsarət simvolu kimi onu təmənaların etiqad etdiyi köhnə kişilərdən"; "tənqidi fikrin urvatını" gözləyən, "elmi ədalət prinsipinə, həqiqi elmi meyarlara söykənən"; "mütəsir humanitar fikrimizin səlahiyyətli söz sahibi" və s. və i.a.

Şirindil Alişanlı – Onu yaxından tanıyan hər kəs üçün "bu iki söz bütün titulların akademikliyini ehtiva etdiyi məzmundan da yüksəkdir!".